

How Diyah Is Paid to Heirs of the First Victim in Case of Homicide Based on Ayatollah Khamenei's Theoretical Approach

Elaheh Nakhaei

M.A. in Islamic Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, University of Sistan and Baluchestan

MohammadReza Kaykha*

Associate Professor, University of Sistan and Baluchestan

DOI: [10.22034/rjffs.2025.501261.1140](https://doi.org/10.22034/rjffs.2025.501261.1140)

Abstract

One of the most significant ambiguities regarding diyah (financial compensation or blood money) arises in the case where a person commits intentional murder of a legally protected life, but before the victim's heir can exercise their right over the committed murder, the murderer is killed by a third party. In such a scenario, how is the transfer of the right to receive diyah by the heir of the first victim handled, especially when the first murderer has no assets to pay the diyah. This research, using a descriptive-analytical method, shows that the heir of the first victim, according to the theory of "transfer of the right over qisas (retaliation in kind) and diyah," which establishes various channels for diyah payment, and the theory of "usurping the right to exercise qisas and diyah," based on the principle of loss (itlaf), as well as the theory of "temporal priority in entitlement to diyah" and Article 452 of the Islamic Penal Code, holds a personal right to the diyah. Based on the Supreme Leader's view of diyah as part of the deceased's estate, the heir of the first victim has priority over the heir of the second victim in receiving diyah. Consequently, if the heir of the second victim wishes to carry out qisas before the heir of the first victim asserts their right, they must pay the diyah from their own assets to the heir of the first victim. If the diyah is to be collected from the murderer, it must be paid to the heir of the first victim, because their right to receive diyah is considered secondary. This is particularly the case since the received diyah constitutes the estate of the first murderer, and settling debts takes precedence over the rights of heirs.

Keywords: Diyah, qisas, intentional murder, Ayatollah Khamenei, victim, heir.

* Email: kaykha@hamoon.usb.ac.ir (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

1. Introduction

Although the principle of *diyyah* is universally recognized in Muslim countries, ambiguities remain regarding its amount and the manner of its payment in relation to different crimes. One significant ambiguity concerns the scenario in which a person commits murder of a legally protected life, but before the victim's heir can exercise their right regarding the murder, the perpetrator becomes unavailable for any reason. Death or escape are examples addressed in Islamic Fiqh; however, a scenario that has received little attention is when the perpetrator is killed by a third party. This second killing may be intentional or quasi-intentional. The present research focuses on the first murder being intentional or quasi-intentional to the extent that it gives rise to entitlement to *diyyah*. In such a scenario, the question arises as to how the heir of the first victim can exercise their right to receive *diyyah*. According to the view of Leader of the Islamic Revolution Ayatollah Seyed Ali Khamenei, *diyyah* constitutes part of the deceased's estate; therefore, *diyyah* received due to the first murderer is considered part of the first murderer's estate. Payment of debts, including the *diyyah* of the first victim, takes precedence over the rights of heirs. Moreover, Article 462 of the Islamic Penal Code (2013) stipulates that *diyyah* in cases of intentional and quasi-intentional murder is the responsibility of the perpetrator. Article 452 (2013) further establishes that *diyyah* is a personal right of the victim or their heir and carries the legal consequences of civil liability. It states: "The perpetrator's obligation is not discharged except by payment of *diyyah*, reconciliation, remission, or compensation." Therefore, if the first murderer is killed, the second murderer causes the transfer of the right to *qisas* and *diyyah* to the heir of the first victim. If the heir of the second victim seeks to exercise *qisas*, and the first murderer has insufficient assets, by the principle of loss and the theory of "transfer of the right over *qisas* and *diyyah*," as well as the principle of usurpation, the heir of the second victim must pay the share of the heir of the first victim from their own assets.

2. Methodology

This research has been conducted employing a descriptive-analytical approach with reference to Islamic Fiqh and legal texts, as well as specialized websites.

3. Results and Discussion

Regarding the nature of *diyyah* and the basis upon which the heir may claim it, some scholars argue that since *diyyah* constitutes a right, the heir may claim it at any time, provided the right has not been extinguished or usurped. Their arguments for considering *diyyah* as a right include its function, eligibility of the recipient, and the inherent nature of *diyyah*. In this regard, Supreme Court Ruling No. 10-23/3/1363 states: "If *diyyah* and damages resulting from a crime are not addressed in criminal court, they may be claimed in civil court." This demonstrates that judicial practice treats *diyyah* as a type of right. The Leader's view that "*diyyah* of the deceased is considered part of the estate" further confirms its financial nature.

Other scholars, based on Quranic verses related to *qisas* (e.g., Al-Baqarah 178–179, Al-Ma'idah 32, 45, An-Nahl 126, Al-Kahf 74, Ash-Shura 40), emphasize that *diyyah* is a form of punishment or substitute for the primary penalty. However, they maintain that the heir may forgo it or influence its amount. Additional conditions for entitlement include the need for the perpetrator's consent and the fixed amount of *diyyah*.

It appears that the right to *diyyah* is transferable. Therefore, if the first victim's heir cannot claim *diyyah* due to the perpetrator's lack of resources, any *diyyah* collected by the heir of the second victim must be transferred to the heir of the first victim. Before any agreement, the second perpetrator's assets fall under the first victim's heir's claim at least

to the amount of the fixed *diyyah*, and the second perpetrator cannot dispose of them otherwise.

Based on the Leader's view, "*diyyah* of the deceased is considered part of the estate." Thus, when the first perpetrator is killed and the *diyyah* liability passes to the second perpetrator, this *diyyah* forms part of the first perpetrator's estate. Following his guidance and the opinion of contemporary jurists, expenses for funeral arrangements and debts are first deducted before the remaining estate is distributed among heirs. Therefore, the *diyyah* of the first victim constitutes a debt on the first perpetrator's estate and takes payment priority.

4. Conclusion

Based on the analysis, if the first perpetrator is killed, this act transfers the right to *qisas* and *diyyah* to the heir of the first victim. Consequently, if the first victim's heir cannot claim their right from the first perpetrator's assets, they may ultimately claim it from the second perpetrator's assets. According to the views of Ayatollah Khamenei and contemporary jurists, the *diyyah* present in the second perpetrator's estate is treated as part of the estate; thus, the first victim's heir has priority in payment.

If the heir of the second victim disregards the prior right of the first victim's heir and executes *qisas* on the second perpetrator, then, by the principle of loss and the theory of "transfer of the right over *qisas* and *diyyah*," as well as usurpation, they must pay the first victim's heir from their own assets. Accordingly, recognizing *diyyah* as a right is necessary to support this reasoning. As Article 452 of the Islamic Penal Code states, *diyyah* is the personal right of the victim or their heir and carries the consequences of civil liability; the perpetrator's obligation is not discharged except by payment, reconciliation, remission, or compensation.

Therefore, recognizing the priority of the first victim's heir in claiming *diyyah* over the second victim's heir is justified, provided the first perpetrator's assets are insufficient to satisfy the *diyyah*. In this case, *diyyah* received from the second perpetrator belongs to the first victim's heir. Based on this research, it is recommended that a clause be added to Article 474 of the Islamic Penal Code: "In cases of intentional or quasi-intentional murder, if the perpetrator is unavailable, *diyyah* shall be collected from their assets. If *qisas* is carried out by the heir of the second victim and the perpetrator has no assets, the *diyyah* obligation shall fall on the heir of the second victim."

Keywords: *Diyyah*, *qisas*, intentional murder, Ayatollah Khamenei, victim, heir.

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی
مقاله پژوهشی، دوره ۴، شماره ۱۳، تابستان ۱۴۰۴، صفحات ۱۱۹ تا ۱۳۴
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

کیفیت تعلق دیه به اولیای مقتول اول در فرض قتل جانی مبتنی بر رویکرد نظری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

الهه نخعی^۱

محمد رضا کیخا^{۲*}

DOI: [10.22034/rjfs.2025.501261.1140](https://doi.org/10.22034/rjfs.2025.501261.1140)

چکیده

یکی از مهم‌ترین ابهامات در دیه، مربوط به فرضی است که شخصی مرتکب قتل نفس انسان محقون‌الدمی می‌شود، اما این شخص، پیش از آنکه ولی دم بتواند حق خود را نسبت به قتل ارتکاب یافته اعمال کند، توسط فرد ثالثی به قتل می‌رسد. در چنین فرضی، انتقال حق دریافت دیه توسط ولی دم مقتول اول، هنگامی که جانی اول اموالی، جهت استیفای دیه نداشته باشد، چگونه خواهد بود؟ این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و نشان می‌دهد ولی دم مقتول اول با توجه به نظریه «انتقال حق بر قصاص و دیه» که مبتنی بر تعیین مجاری مختلف برای پرداخت دیه است، و نظریه «غصب نمودن حق اعمال قصاص و دیه» که مبتنی بر قاعده ائتلاف قابل تبیین می‌باشد، و همچنین براساس نظریه «تقدم زمانی در استحقاق دیه» و نیز مبتنی بر ماده ۴۵۲ ق.م.ا، در حق شخصی بودن دیه و با توجه دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای بر ترکه بودن دیه، نسبت به دریافت دیه از ولی دم مقتول ثانی، اولویت دارد. نتیجه اینکه چنانچه ولی دم مقتول ثانی پیش از احقاق حق ولی دم مقتول اول بخواهد جانی را قصاص کند، باید دیه را از اموال خود به ولی دم مقتول اول بپردازد و اگر بخواهد دیه از جانی دریافت نماید، آن را باید به ولی دم مقتول اول بپردازد؛ زیرا حق وی بر دریافت دیه عارضی محسوب می‌شود. به‌ویژه آنکه دیه دریافتی، ترکه جانی اول بوده و پرداخت دیون، مقدم بر حق وراثت است. **واژگان کلیدی:** دیه، حق بودن، قتل جانی، آیت‌الله خامنه‌ای، ولی دم.

۱. کارشناس ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران

Email: e.nakhaiy@gmail.com

۲. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران

Email: kaykha@hamoon.usb.ac.ir

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی (open access) است.

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی 4.0 cc می‌باشد.

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به‌عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید/عدم تأیید صاحب امتیاز

فصلنامه علمی پژوهش‌نامه فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

۱. مقدمه

در طی تاریخ، آدمی گاه برای جبران خسارت وارده بر جان افراد، با اموال خود سعی در جلب رضایت طرف مقابل داشته و گاه با قصاص کردن در برابر جنایت، گاهی نیز با به بردگی گرفته شدن خانواده جانی، نسبت به حق از بین رفته شده، مصالحه صورت می‌پذیرفته است. یکی از دقیق‌ترین شیوه‌های جبران خسارت که تاکنون مورد استفاده واقع شده، شیوه پرداخت خسارت به صورت دیه می‌باشد. هرچند اصل دیه مورد اتفاق کشورهای اسلامی است، لکن هنوز ابهاماتی در مورد میزان و کیفیت پرداخت آن نسبت به جنایات‌های مختلف وجود دارد.

یکی از ابهاماتی که در حوزه کیفیت پرداخت دیه وجود دارد، مربوط به فرضی است که شخصی مرتکب قتل نفس علیه انسان محقون‌الدمی می‌شود. لکن این شخص، پیش از آنکه ولی دم مقتول بتواند حق خود را نسبت به قتل ارتکاب یافته اعمال کند، به عللی از دسترس خارج می‌گردد. فوت و فرار از جمله آن‌ها است که در کتاب‌های فقهی به این دو مورد پرداخته شده است؛ اما صورتی که در مباحث فقیهان مورد تحقیق چندانی قرار نگرفته، فرضی است که جانی توسط شخص ثالثی به قتل می‌رسد. این قتل دوم می‌تواند عمدی یا شبه‌عمد باشد. البته آنچه در این پژوهش مورد نظر می‌باشد، فرض غیرعمدی بودن قتل اول و صورت عمدی آن است که به هر علت منجر به اخذ دیه گردد، زیرا صورت عمدی بودن قتل اول و فرض قصاص در پژوهشی جداگانه مورد تحقیق قرار داده شده است. در صورت وقوع چنین فرضی، پرسش این است که ولی دم مقتول اول چگونه می‌تواند حق فوت‌شده خود را نسبت به دریافت دیه اعمال کند؟

علاوه بر اینکه با توجه به دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای بر ترکه محسوب شدن دیه؛ دیه دریافتی به جهت قتل جانی اول، ماترک او بوده و پرداخت دیون مقتول - از جمله دیه مقتول اول - مقدم بر حق وراثت خواهد بود و نیز نظر به مقرر ۴۶۲ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲، دیه در جنایت عمدی و شبه‌عمد برعهده خود مرتکب است همچنین مبتنی بر ماده ۴۵۲ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲، دیه حق شخصی مجنی‌علیه یا ولی دم می‌باشد و احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد و در ادامه مقرر می‌دارد «ذمه مرتکب جز با پرداخت دیه، مصالحه، ابرا و تهاتر، بری نمی‌شود»؛ از این رو به نظر می‌رسد با قتل قاتل، قاتل دوم سبب انتقال حق قصاص و دیه برای ولی دم مقتول اول می‌گردد و اگر ولی دم مقتول دوم اقدام به قصاص کند، در صورت عدم تمکن مالی قاتل اول، از باب قاعده تلف که مبتنی بر نظریه «انتقال حق بر قصاص و دیه» و نیز از باب غصب حق، باید سهم ولی دم مقتول اول را از اموال خود بپردازد.

حال باید بررسی شود که پژوهش‌های انجام‌شده در خصوص دیه می‌تواند پاسخ‌گوی این چالش باشد؛ از این رو باید گفت اگرچه از جهات مختلف مورد نقد و بررسی قرار گرفته است، از جمله مقاله علی شریفی و احمد حاجی‌آبادی (۱۴۰۰) در مقاله «کاوشی نو در ماهیت دیه از منظر فقه اسلامی» و نیز مقاله سیدهاشم آل‌طه و احمد حاجی‌آبادی (۱۳۹۷) با عنوان: «تأملی در نظریه تعیینی بودن حق قصاص در قتل عمد»، همچنین مقاله «امکان‌سنجی رجوع عاقله به جانی در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی» از سیدمحمد مهدی ساداتی و صباحی (۱۴۰۱)؛ اما هیچ‌یک از این تحقیق‌ها به فرضیه کشته شدن جانی و عدم کفایت ماترک جانی برای پرداخت دیه مقتول اول نپرداخته‌اند. بنابراین نوآوری این پژوهش، پرداختن به فرضی است که پیش از استیفای حق دیه توسط اولیای مقتول اول، شخص ثالثی اقدام به قتل فرد جانی می‌نماید. این درحالی است که ماترک جانی نیز کفاف پرداخت دیه را ندارد. برای روشن شدن بحث لازم است معلوم گردد که دیه، حق ولی دم محسوب می‌شود؛ تا در فرض مذکور اولویت با ولی دم مقتول اول باشد؛ یا حکم است که مبنای خاص خودش را دارد.

۲. دیدگاه‌ها در مورد حق بودن دیه

در مورد ماهیت دیه و اینکه اساساً ولی دم برای دریافت آن از چه بابی باید پیگیری کند، برخی افراد قائل برآنند که چون دیه حق است؛ از این رو در هر زمان که ولی دم تصمیم به اخذ آن بنماید، مشروط بر اینکه حق وی توسط کسی ائتلاف نشود یا مورد غضب قرار نگرفته باشد، می‌تواند آن را از مال مجنی‌علیه اخذ کند؛ این افراد برای حق دانستن دیه، استدلال‌های متعددی را ابراز می‌دارند که هریک از آن‌ها مبتنی بر یک حقیقت وضعی است در مجموع می‌توان این استدلال‌ها را در ذیل برخی عناوین در نظر گرفت، مانند توجه به کارکرد دیه، توجه به اهلیت تعلق و استیفای دیه و توجه به ماهیت دیه است. با توجه به اینکه حق یا حکم بودن دیه تأثیر مهمی در دریافت حق ولی دم دارد، در ادامه به مبنای هریک از این استدلال‌ها خواهیم پرداخت.

۲-۱. کارکرد دیه

برخی با عنایت به اینکه دیه مالی است که در قبال جنایت انجام‌شده و قابل اخذ است، به کارکرد و قابلیت‌های مالی دیه توجه می‌کنند و ابراز می‌دارند همان‌طور که مال قابل نقل و انتقال به غیر، قابل اسقاط، قابل معاوضه و قابل ارث رسیدن است دیه نیز مال محسوب می‌شود زیرا ولی دم می‌تواند حق خود بر دریافت دیه را ساقط کرده و جانی را عفو کند، همچنین می‌تواند به کمتر یا بیش‌تر از دیه مقدره شرعی براساس خواست خود توافقاتی را انجام دهد و نیز در صورتی که صاحب حق دیه فوت نماید، این حق به ورثه وی قابل انتقال است (میرمدرس، ۱۳۹۲: ۲۴-۵۲). با توجه به این مصادیق برخی به صراحت به حق بودن دیه نظر مثبت دارند. در این باره، رأی شماره ۱۰-۱۳۶۳/۳/۲۳- دیوان

عالی کشور اشعار می‌دارد: «در صورتی که دیه و ضرر و زیان ناشی از جرم در دادگاه کیفری رسیدگی نشود، امکان مطالبه آن در دادگاه حقوقی وجود دارد». از این مقرر در یافت می‌گردد که رویه قضایی نیز دیه را نوعی حق در نظر دارد. زیرا قابلیت پیگیری آن در دادگاه‌های حقوقی نشان از حق بودن دیه می‌تواند داشته باشد. همچنین دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای که «دیه میت به‌عنوان ترکه محسوب می‌شود» (خامنه‌ای، بی تا: ۳۰۷)، تأییدکننده حق مالی بودن دیه است.

۲-۲. اهلیت در تعلق و استیفای دیه

برخی دیگر مبتنی بر زمان تعلق دیه به ولی دم، معتقدند که دیه حق است، زیرا با وقوع جنایت، این حق برای ولی دم یا مجنی‌علیه ایجاد می‌شود. در واقع شرط ملکیت حق برای یک شخص یا اشخاص متعدد آن است که باید ایشان در زمان ایجاد واقعه مطروحه حضور داشته باشد (ولو به صورت جنین) تا دیه به ایشان به‌عنوان یک حق تعلق گیرد و همچنین در زمانی که شخصی بخواهد حق خود را استیفا کند، باید دارای شرط بلوغ و رشادت باشد همین که برای تعلق و استیفا می‌بایست اصل مربوط به اهلیت رعایت شود (مرادی، ۱۳۹۶: ۷۳-۱۱۴؛ غضنفری، نبیل، ۱۳۹۳: ۵۸-۶۹)، خود نشان از آن دارد که دیه حق است.

۲-۳. ماهیت دیه

عده دیگری با توجه به آیاتی مانند آیه ۱۷۸ سوره مبارکه بقره: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَعْتَدَىٰ بِغَدِّكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ» اظهار می‌دارند که چون حکم ابتدایی در جنایت، قصاص است پس دیه امری علی‌حده محسوب می‌شود که ماهیتی غیر از حکم دارد؛ از این رو می‌توان آن را به‌عنوان حق در نظر گرفت. به نظر می‌رسد مبتنی بر این ادله بوده که قانون‌گذار در بازنگری ماده ۴۵۲ قانون مجازات اسلامی ۹۲ به حق بودن «دیه» تصریح کرده است: «دیه، حسب مورد حق شخصی مجنی‌علیه یا ولی دم است و احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد. ذمه مرتکب جز با پرداخت دیه، مصالحه، ابرا و تهاتر، بری نمی‌شود».

۳. حکم بودن دیه

برخی دیگر از فقیهان مبتنی بر مجموعه آیاتی که بر قصاص دلالت دارند مانند: «آیه ۱۷۸-۱۷۹ بقره، ۳۲ و ۴۵ مائده، ۱۲۶ نحل، ۷۴ کهف، ۴۰ شوری»، تأکید می‌کنند که دیه در واقع نوعی حکم و بدل از مجازات اصلی است. باین حال دیه را مجازاتی می‌پندارند که ولی دم می‌تواند از اجرای آن صرف نظر کرده یا در کم و کیف آن تا حدودی دخل و تصرف داشته باشد (شهید اول، ۱۳۸۸: ۲۷۵).

این دسته از فقیهان برای مدعی خود ادله دیگری را نیز مطرح می‌کنند که از جمله آن‌ها، شرط تعلق دیه و مقدره بودن دیه، نیاز به لزوم اخذ رضایت جانی در اخذ دیه است.

۳-۱. شرط تعلق دیه

عده‌ای مبتنی بر اینکه دیه تنها زمانی به ولی دم تعلق می‌گیرد که جنایت ارتكابی یا به صورت غیر عمدی یا خطای محض بوده (ماده ۴۵۰ ق.م.ا) یا آنکه به صورت عمدی بوده، لکن امکان اجرای قصاص به دلیل متواری بودن یا یکی از موانع قصاص یا عدم امکان رعایت مماثلت در آن وجود نداشته باشد (شمس‌ناتری، کلاتری، ۱۳۸۸: ۷۱-۹۷؛ مختاری و هاشمی خانعباسی، ۱۳۹۷: ۱۲۴-۱۰۹)، در نظر دارند که دیه حکم است زیرا قاضی در چنین شرایطی مکلف به صدور قرار تأمین دیه می‌باشد، پس همین رویه قضایی و امر شرعی مستنبط از آیات، روایات و احادیثی که به لزوم دریافت دیه دلالت دارند، خود حاکی از آن است که دیه، حکم می‌باشد.

۳-۲. مقدره بودن دیه

عده‌ای دیگر مبتنی بر اینکه دیه، مال مقدره شرعی می‌باشد که برای انواع جنایات ارتكابی به میزان مشخص و مقدر تعیین شده است آن را حکم می‌دانند زیرا حکم ثابت و غیر قابل تغییر است (فصیحی‌زاده و سعیدی، ۱۳۹۵: ۲۲۵-۲۴۶). حتی نسبت به رعایت مصالحه در مورد اخذ دیه، چنانچه جانی بخواهد مطابق با حکم مقدر شرعی دیه بپردازد، ولی دم نمی‌تواند خواهان تغییر آن باشد. به خصوص در زمانی که جنایت اساساً به صورت غیر عمدی یا شبه‌عمدی به وقوع پیوسته باشد (ماده ۴۵۰ ق.م.ا).

۳-۳. لزوم اخذ رضایت جانی در اخذ دیه

عده‌ای دیگر بر اساس آنکه دریافت دیه در قتل عمد، موکول به رضایت جانی در پرداخت آن می‌باشد، معتقدند که دیه حکم است و نه حق زیرا اگر دیه را حق بدانیم، ولی دم بدون لزوم اخذ رضایت می‌تواند به صورت مستقیم دیه را از مال جانی اخذ کند، ولی علی‌القاعده این امر ممکن و مقدور نیست، مگر در مورد جنایتی که تفاضل دیه وجود دارد و ولی دم نمی‌تواند نصف دیه دیگر را تأمین نماید تا به اعمال حق قصاص خود بپردازد که تنها در این شرط مقنن این امتیاز را برای ولی دم قائل شده است که بدون نیاز به اخذ رضایت جانی می‌تواند از مال وی دیه خود را اخذ کند (احمری و کریمی، ۱۳۹۶: ۵۳-۸۸).

اما به نظر می‌رسد دیدگاه حق‌پنداری دیه از قوت بیش‌تری برخوردار است زیرا شرایطی را که فقیهان برای تشخیص حق از حکم بیان کرده‌اند مطابق آنچه در بالا گفته شد دارد. مبتنی بر این نظریه

در ادامه به اسباب ایجاد دیه قتل نفس با توجه به اینکه تبیین حق ولی دم اول مبتنی بر دلیلی می‌باشد که دیه را ایجاد می‌کند، پرداخته می‌شود.

۴. اسباب ایجاد دیه قتل نفس

در صورت وقوع قتل نفس با توجه به نحوه ارتکاب عمل انجام‌شده، عنصر مجازات قصاص قابلیت تبدیل به دیه را دارد (نجفی، ۱۴۳۲: ۴۴/۴۲؛ حسینی‌عاملی، بی‌تا: ۲۵/۱۱؛ فاضل هندی، ۱۴۰۵ق: ۴۵۵/۲؛ سبزواری، بی‌تا: ۶/۲۹؛ مرادی، ۱۳۹۶: ۱۳۹-۷۳). برای مثال، در صورت وقوع قتل عمد، چنانچه ولی دم خواهان دیه باشد با تراضی یا در صورتی که قصاص منوط به پرداخت فاضل دیه به قاتل باشد، حکم قصاص به دیه مبدل می‌گردد، یا در صورتی که قتل به صورت عمد به وقوع پیوسته باشد، لکن موانع قصاص مانند: وجود رابطه ابوت بین قاتل و مقتول؛ عدم تساوی در دین بین جانی و مجنی‌علیه؛ عدم رعایت شرط طبقه اجتماعی اعم از بردگی و آزاده بودن شخص؛ وجود شرط عدم بلوغ که سبب عدم رعایت تناسب در قصاص شود؛ یا عدم رعایت شرط جنسیت و... موجب می‌گردد که ولی دم نتواند مبادرت به اعمال حق کند (نجفی، ۱۴۳۲ق: ۴۴/۴۲؛ الزُّحَلِی، بی‌تا: ۵۸۹/۷)، در نهایت حکم بدوی قصاص به دیه مبدل می‌شود. همچنین در صورت وقوع قتل به صورت شبه‌عمدی یا خطای محض نیز با توجه به تقاضای ولی دم، اخذ دیه خواهد بود (ماده ۴۵۰ ق.م.ا).

۵. مرجع پرداخت دیه

فرضیه ما در این پژوهش جایی است که شخص ثالثی اقدام به قتل فرد جانی نموده که هنوز ولی دم مقتول اول دیه خود را از قاتل دریافت نکرده و برای قاتل اموالی که کفایت دیه را بنماید وجود ندارد، حال باید معلوم شود این دیه از چه منبعی دریافت گردد. به صورت کلی مراجع مختلفی از نظر فقهی، مکلف به پرداخت دیه در صورت وقوع قتل نفس هستند. چنانچه قتل به وقوع پیوسته به صورت عمدی صورت پذیرفته باشد (ماده ۴۶۲ ق.م.ا) پرداخت دیه آن در صورت مطالبه ولی دم برعهده جانی خواهد بود (محقق‌حلی، ۱۴۰۹: ۱۰۶۱) حتی اگر وی فوت کرده باشد (ماده ۴۷۶ ق.م.ا)، زیرا دیه جزو دیون متوفی به حساب می‌آید؛ لکن در صورتی که وی تمکن مالی لازم نداشته باشد، دیه از بستگان وی الاقرب فالاقرب اخذ می‌شود (شهید اول، ۱۳۸۸: ۲۷۵) و چنانچه آن‌ها نیز توان مالی لازم نداشته باشند، در نهایت از باب جلوگیری از اتلاف خون مسلم (رحمانی، ۱۳۷۶: ۸۲-۹۵)، پرداخت دیه برعهده بیت المال خواهد بود (حیدری، ۱۳۷۴: ۱۷۵-۲۰۵). همین ترتیب توالی در مراجعه به سایرین برای اخذ دیه در مورد قتل شبه‌عمد (ماده ۴۶۲ ق.م.ا) و خطای محض (ماده ۴۶۳ ق.م.ا) نیز وجود دارد، با این تفاوت که در قتل غیرعمدی، دیه ابتدا بر مال عاقله تعلق می‌گیرد و در صورتی که عاقله نسبت به عدم وقوع خطا سوگند یاد نمایند (ماده ۴۶۴

ق.م.ا)، دیه بر مال جانی مستقر خواهد شد. امروزه پرداخت دیه در صورت عدم توانایی جانی یا فوت یا فرار وی و عدم امکان دسترسی به وی و یا عدم توانایی عاقله (ماده ۴۶۹ ق.م.ا) برعهده بیت‌المال خواهد بود (ماده ۴۷۰ ق.م.ا)، گاه نیز حسب اینکه در صدور حکم (ماده ۴۶۸ ق.م.ا) یا اجرای حکم (ماده ۴۸۵ ق.م.ا) اشتباهی صورت گرفته باشد، حسب مورد ممکن است مرجع پرداخت دیه تغییر کند. حال با توجه به آنچه ابراز شد، می‌بایست مشخص کرد ولی دم مقتول اول مبتنی بر چه استدلالی، دارای حق دریافت دیه در صورت قتل جانی اول است؟ زیرا در این باره هیچ اظهارنظر دقیقی مبتنی بر قانون یا موازین فقهی ارائه نشده و آنچه در مباحث فقهی و قانون آمده، به صورت فوت یا فرار قاتل مربوط می‌شود.

۶. حق بر انتقال قصاص یا دیه به واسطه قتل غیر عمد قاتل

نظر به آنکه معتقدیم اگر شخصی مرتکب قتل فردی شود که آن شخص ابتدا مبادرت به ارتکاب جنایتی علیه فرد محقون‌الدمی کرده باشد، توسط ولی دم مقتول اول قابل مجازات می‌باشد. مبنای استدلال ما برای اثبات این فرضیه، نظریه «انتقال حق قصاص و دیه» است. این نظریه اشعار می‌دارد: حق دیه عنصری قابل انتقال است و با توجه به اینکه در فرض اثبات پرداخت دیه، در صورت عدم امکان پرداخت آن توسط مرتکب یا در صورت عدم اثبات عمدی جرایم ارتکاب یافته شده، اصل حق ثابت بوده، لکن مرجع پرداخت آن تغییر پیدا می‌کند، از این رو در صورتی که مرتکب جنایت قتل، توسط شخص دیگری به قتل برسد، حق ولی دم مقتول اول بر احقاق حق خود از جانی اول، به جانی دوم قابل انتقال است. در نتیجه وی می‌تواند در صورتی که مال مقتول دوم (جانی اول) برای پرداخت دیه کفایت ننماید، برای احقاق حق خود به سراغ کسی برود که این حق را از وی سلب کرده است، زیرا عمل آن شخص در حکم تلف است و اتلاف‌کننده مال غیر، مکلف به جبران خسارت می‌باشد (اسدی، ۱۳۹۷: ۵۵-۵۷؛ خداداده، الهیان، ۱۳۹۶: ۱-۹). شایان ذکر است که اتلاف حق بر دریافت دیه برای ولی دم مقتول اول، حسب مورد توسط جانی دوم یا ولی دم مقتول دوم خواهد بود. به این معنا که اگر ولی دم مقتول دوم بخواهد جانی دوم را به جهت جرم ارتکابی قصاص کند، با توجه به اینکه حق بر مجازات ولی دم مقتول اول با ارتکاب جنایت دوم به جانی دوم منتقل شده است، از این رو اگر قصاص توسط ولی دم مقتول ثانی اجرا شود، حق ولی دم مقتول اول تلف شده محسوب می‌شود. در نتیجه، ولی دم مقتول ثانی به جهت اعمال حق خود بر قصاص، مکلف به پرداخت دیه از مال خود به اولیای دم مقتول اول خواهد بود. در صورتی هم که ولی دم مقتول دوم بخواهد از جانی دوم دیه اخذ کند، چون حق ولی دم مقتول اول بر مجازات به جانی دوم منتقل شده است. در نتیجه پرداخت دیه اگر از مال جانی دوم بخواهد صورت بپذیرد، باید ابتدا این مال به ولی دم مقتول اول

برسد، زیرا حق ولی دم مقتول اول به‌عنوان یک دین پیش از توافق ولی دم مقتول دوم برای دریافت دیه با جانی دوم، بر ذمه قاتل دوم مستقر شده است. در نتیجه اگر دیه‌ای توسط ولی دم مقتول دوم دریافت گردد، باید آن دیه به ولی دم مقتول اول داده شود، زیرا پیش از توافق، مال جانی دوم در استیلاهی ولی دم مقتول اول، حداقل به میزان دیه مقدر شرعی قرار گرفته است و جانی نمی‌تواند در آن مال با دیگران مصالحه‌ای انجام دهد.

علاوه بر اینکه مطابق فرمایش آیت‌الله خامنه‌ای «دیه میت به‌عنوان ترکه محسوب می‌شود». (خامنه‌ای، بی تا: ۳۰۷). بنابراین وقتی جانی اول به قتل می‌رسد و دیه برعهده قاتل دوم قرار می‌گیرد؛ این دیه جزو ترکه جانی اول بوده و مطابق دیدگاه معظم‌له و مشهور فقیهان، ابتدا هزینه‌های تجهیز میت و دیون کسر، و سپس ثلث محاسبه می‌شود و بعد بین وراثت تقسیم می‌گردد. (خامنه‌ای، بی تا: ۳۰۷)، در نتیجه دیه مقتول اول به‌عنوان دین بر ترکه جانی اول قرار می‌گیرد و در اولویت پرداخت خواهد بود.

۷. غصب حق بر دریافت دیه

استدلال دوم که می‌توان در تعلق حق ولی دم مقتول اول بر مال جانی دوم بیان کرد، از باب غصب می‌باشد. منطوق این نظریه بر دو مبنا شکل گرفته است که نخستین مبنای آن به صاحب حق قصاص و دیه نسبت به قتل دوم باز می‌گردد؛ زیرا ولی دم دوم با تصمیم‌گیری برای اعمال مجازات بر جانی دوم اعم از اعمال قصاص یا توافق بر دریافت دیه، عملاً مرتکب غصب حق ولی دم مقتول اول می‌شود و مبنای دوم نیز اشعار می‌دارد: جانی دوم با قتل جانی اول عملاً مرتکب نوعی غصب حق نسبت به ولی دم مقتول اول شده است. پس با توجه به متن ماده ۳۱۱ قانون مدنی «چنانچه کسی مال دیگری را غصب کند، ضامن عین مال بوده و در صورتی که عین تلف شود، ضامن مثل یا قیمت آن می‌باشد» و با در نظر گرفتن حالت‌های حق بر اعمال مجازات در قتل نفس که از نظر شرعی شامل قصاص و اخذ دیه می‌گردد، می‌توان گفت که حسب مورد ولی دم ثانی یا جانی دوم نسبت به حق بر مجازات ولی دم اول غاصب محسوب می‌شوند و از آنجاکه پذیرفتیم حق، قابلیت انتقال و به ارث رسیدن را دارد، پس می‌تواند جزو اموال و دارایی افراد به حساب بیاید؛ بنابراین اگر حق بر مجازات، مایملک ولی دم به‌شمار آید، تصرف دیگری در آن، عنوان غصب به‌خود می‌گیرد و موجب ضمان متصرف است. با این استدلال شخص ثالثی که قاتل را به قتل رسانیده، ضامن از بین بردن حق ولی دم مقتول اول می‌باشد. همچنانکه ماده ۴۵۲ ق.م.ا. ۹۲ نیز تصریح می‌کند که دیه حق شخصی ولی دم است و احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد.

این اشکال که حکم مربوط به نفس انسان با مال قیاس شده و قیاس باطل است، قابل قبول نیست؛ زیرا اولاً این احتجاج من باب اتحاد طریق و تنقیح مناط صورت گرفته است (ملکی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۶۹-۱۴۳) و قیاس به معنای اصطلاحی و مردود در مذهب امامیه نمی باشد. ثانیاً ما با این فرض که «حق بر قصاص و دیه» مال محسوب شود و ادای آن از عین به مثل منتقل گردد، به حکم مذکور ورود کردیم. همان گونه که ماده ۴۵۲ ق.م.ا. تصریح می کند که «ذمه مرتکب جز با پرداخت دیه، مصالحه، ابرا و تهاتر، بری نمی گردد» ایراد شخصی بودن مجازات نیز تا حدودی با دلیل مزبور مبنی بر صدق عنوان غاصب بر شخص ثالث و اینکه این فرد باید در قبال تضييع حق ولی دم و دخالت در آن پاسخگو باشد، قابل دفاع نیست.

اما یکی از مسائلی که باید بدان پاسخ روشنی داد؛ مقوله امکان غصب کردن حق است. در واقع پیش از هر چیز باید به این پرسش پاسخ داد که آیا حقیقتاً حق قابل غصب خواهد بود یا خیر؟ اگر بخواهیم به این سؤال پاسخ دهیم، ناگزیر از آنیم که ویژگی های حق را با دقت نظر مورد بررسی قرار دهیم. چنانچه پیش تر ذکر شد، حق قابل معاوضه و یا قابل خرید و فروش و یا قابل بخشش خواهد بود، اما اصلی ترین نکته ای که در رابطه با حق مطرح است، قابلیت پایداری و ماندگاری آن می باشد. پس اگر موضوع حق به هر نحو از بین برود، دیگر عنصر پایداری قابل تحقق نخواهد بود. شرط اصلی در رابطه با غصب آن است که استیلاء توسط فردی بدون استحقاق بر یک شیء واحد ایجاد شده باشد و مالک حق نتواند عامل را از استیلاء خود بر حذر دارد (بهمنی و مالک نژاد، ۱۳۹۱: ۲۷-۵۸). اما در رابطه با مقوله «دیه» موضوع حق، «امکان دریافت دیه» خواهد بود که در صورت اعمال قصاص یا دریافت دیه توسط شخص ثالث (ولی دم مقتول ثانی) از بین می رود و با از بین رفتن موضوع، عنصر پایداری و ماندگاری حق از بین رفته است. بر این مبنا اگر کسی من غیر حق مبادرت به اجرای قصاص یا دریافت دیه نماید، اولیاء دم مقتول اول می توانند در جهت اعمال حق دریافت دیه خود به اشکال دیگر روی آورند. از این رو حتی اگر ولی دم مقتول دوم، قاتل ثانی را قصاص کند، از آنجایی که فقط جانی دوم کشته شده است، موضوع (امکان دریافت دیه) از بین نرفته است و ولی دم مقتول اول می تواند برای اعمال حق خود به قصاص کننده مراجعه نماید، ولی دم مقتول ثانی مکلف خواهد بود تا دیه مطالبه شده ولی دم مقتول اول را از مال خود پرداخت کند. همه این مباحث بر فرضی است که جانی اول مال کافی در اختیار نداشته باشد که بتوان دیه را از آن پرداخت کرد. همان گونه که ماده ۴۵۲ ق.م.ا. ۹۲ مقرر می دارد که «ذمه مرتکب جز با پرداخت دیه، مصالحه، ابرا و تهاتر، بری نمی گردد.»

۸. تقدم زمانی در استحقاق حق بر ديه

گاه دو خسارت و ضرر به نحو تقدم و تأخر متوجه دو شخص می‌شود. در چنین وضعیتی در جهت استیفای حقوق افراد متضرر، به نظر می‌رسد باید حقی که ابتدا ضایع گشته، جبران شده، سپس حقی که پس از آن از بین رفته، استیفاء گردد. با چنین فرضی، نظر به اینکه با قتل مجنی علیه اول، حق ولی دم مقتول اول بر اعمال مجازات بر وی زودتر از حق ولی دم مقتول ثانی بر اعمال مجازات نسبت به جانی دوم مستقر می‌شود؛ بنابراین با مداخله جانی دوم و به قتل رساندن جانی اول، حق ولی دم مقتول اول از حیث قابلیت استیفاء بر حق ولی دم مقتول ثانی اولویت و رجحان می‌یابد، لکن اگر حق ولی دم مقتول اول با توجه به تمکن مالی جانی اول قابل دریافت باشد، دیگر حقی برای وی نسبت به اموال یا جان قاتل دوم قابل استقرار نیست که برای ایشان بتوان اولییتی را لحاظ کرد، لکن در صورتی که عدم تمکن مالی جانی اول محرز گردد، به جهت ورود جانی دوم و تعلق گرفتن ديه به قتل او، و جزو ماترک جانی اول بودن این ديه، ولی مقتول اول می‌تواند برای اعمال حق خود، مدعی اولویت در استیفای حق نسبت به ولی دم مقتول ثانی شود. در همین زمینه، نحوه حکم نمودن امام علی (علیه السلام) در مورد قضیه زبیه قابل اعتنا است. در این ماجرا، وقتی شخصی در حال افتادن به درون گودالی بود که در آن شیری قرار داشت، آن شخص برای جلوگیری از عدم سقوط خود به درون گودال، به شخص دیگری دست زد و آن شخص به شخص دیگری و نفر سوم به شخص چهارم دست زد، و سرانجام تمام آن افراد به درون گودال سقوط کرده و کشته شدند. در این باره مطابق با نظر امام (علیه السلام) برای هر یک از افراد که در این سلسله سقوط، موجب گرفتار شدن شخص دیگری شده بودند، میزان ديه‌ای مقرر گردید. هر چند فقیهان آن حکم را تنها مختص به همان مورد و استثنایی می‌دانند (شهید اول، ۱۳۸۸: ۲۸۹)، لکن تنها از این باب می‌تواند مورد استناد باشد که نشان دهد شخصی که مقدم بر دیگران صاحب حقی شده است؛ می‌تواند پیش از سایرین حق بر ديه خود را دریافت کند. اگرچه این روایت به واسطه وجود محمد بن قیس که مشترک بین ضعیف و موثق می‌باشد، مورد خدشه قرار گرفته؛ اما مورد عمل اغلب فقها قرار گرفته است (شهید الثانی، ۱۳۶۵: ۲/۴۲۷).

حال که معلوم شد مبتنی بر سه استدلال پیش‌تر ابراز شده، ولی دم اول دارای حق اولویت برای دریافت ديه نسبت به ولی دم دوم می‌باشد، لازم است تا فروضی که منشعب از استدلال‌های یادشده به درستی تبیین و بررسی شود، از این‌رو در ادامه به این مقوله اشاره خواهیم کرد.

۹. ماترک بودن ديه

برخی فقها معتقد هستند که ديه مقتول جزو ماترک او محسوب می‌شود و از این‌رو معتقدند حسب فرائض معین شده در شریعت اسلام بین ورثه او تقسیم می‌گردد (نجفی، ۱۴۳۲ق: ۴۶/۳۹؛ شیخ

طوسی، بی تا: ۲۷۷). بر این اساس شیخ طوسی در کتاب خلاف معتقد است دیون و وصایای مقتول از دیه او قابل استیفا می باشد (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق: ۴/۱۱۵). محقق حلی نیز معتقد است دیه شبیه اموال میت بوده، در نتیجه دیون او از دیه پرداخت می شود (محقق حلی، ۱۴۱۰ق: ۲۵۷). مشهور فقها و مراجع تقلید معاصر نیز معتقد به ماترک بودن دیه مقتول هستند (خمینی، بی تا: ۲/۳۳۱؛ صافی گلپایگانی، ۱۳۸۵: ۲/۲۲۲، مسأله ۸۱۸۴۲؛ خامنه ای، رساله آموزشی ۲، بی تا: ۳۰۷) و مبتنی بر همین دیدگاه فقها، نظریه مشورتی شماره ۷/۱۰۱۷۶ مورخ ۱۳۷۱/۱۰/۲۳ و ۷/۴۸۴۴ مورخ ۱۳۶۵/۵/۶ تأکید بر ماترک بودن دیه دارد. در نتیجه دیه مقتول اول که بر اموال جانی اول قرار گرفته و در فرض نبود اموال دیگر برای او، حکم دین داشته و مقدم بر حق ورثه از دیه مقتول دوم خواهد بود. تبصره ماده ۷۲۲ ق.م.ا نیز با وجود اینکه دیه جنایت را جزو ماترک میت محسوب نمی کند و آن را قابل ارث بردن نمی داند، اما به این نکته تأکید می دارد که در صورت مدیون بودن وی و عدم کفایت ترکه، صرف پرداخت بدهی او می شود. بنابراین در این صورت نیز دیدگاه تقدم تعلق حق ولی دم مقتول اول بر دیه دریافتی به جهت قتل قاتل اول، مورد تأیید قرار می گیرد.

۱۰. بررسی فروض حکم انتقال مجازات به موجب قتل نفس

بررسی فروضی که مبتنی بر آن حالت های مختلف امکان انتقال حق مجازات با کشته شدن مرتکب قتل قاتل اول متصور شده است، ایجاب می کند که از دو دسته اصول کلی پیروی کنیم. در اصل نخست، حالت هایی که در آن یکی از طرفین که حکم قصاص نسبت به آن ثابت است را بررسی خواهیم کرد و در اصل دوم با پیش فرض عدم ثبوت حکم قصاص در معادله، حکمی را مورد ارزیابی قرار خواهیم داد.

اصل اول: شامل قواعد ذیل است که باید رعایت شود:

۱- حق قصاص برای ولی دم مقتول ثانی ذاتی نیست و عرضی است و فقط ولی دم مقتول اول می تواند جانی دوم را قصاص کند. این فرض در پژوهشی دیگر اثبات شده است (نخعی، کیخا، ۱۳۹۹: ۲۱۲-۱۹۵).

۲- حق بر دریافت دیه ولی دم مقتول دوم، تنها در قتل شبه عمد ذاتی خواهد بود.

۳- اگر ولی دم مقتول اول نخواهد جانی دوم را قصاص کند، باید دیه به ولی دم مقتول اول پرداخت گردد، منتهی ابتدا باید از مال جانی تأدیه شود.

۴- اگر ولی دم مقتول دوم بخواهد دیه دریافت کند، از آنجاکه حق دیه عارضی است، به ولی دم مقتول اول داده می شود. لیکن مازاد دیه، توسط ولی دم مقتول دوم قابل اخذ می باشد.

- ۵- ولی دم مقتول دوم حق عفو ندارد، مگر آنکه از مال خود سهم ولی دم مقتول اول را بدهد؛ زیرا مابه‌ازای قصاص، دیه‌ای وجود ندارد.
- اصل دوم: شامل قواعد ذیل است که باید رعایت شود:
- ۱- اصل دیه عارضی است.
 - ۲- دیه از اموال ولی دم مقتول دوم اخذ می‌شود.
 - ۳- اگر ولی دم مقتول دوم بخواهد جانی قاتل دوم را عفو کند، باید از مال خود سهم ولی دم مقتول اول را بپردازد.

به‌عنوان یک اصل کلی باید ذکر نمود در زمان دریافت دیه علاوه بر آنچه شرح آن گذشت، لازم است توانایی و استطاعت مالی جانی اول نیز مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. در چنین حالتی اگر جانی اول از حصه خود مال کافی برای پرداخت دیه داشته باشد، مشروط بر اینکه جنایت شبه‌عمدی یا عمدی باشد یا جنایت به‌صورت خطئی بوده، لکن عاقله بر تقصیر جانی اتیان سوگند کرده باشند، پرداخت دیه بر مال جانی مستقر می‌شود؛ از این رو ولی دم مقتول اول، باید برای دریافت حق خود به مال جانی اول تکیه کند؛ زیرا هرچند موضوع از بین رفته است، ولی هنوز امکان استیفای حق بر مجازات ثابت و پایدار است. پس وی می‌تواند با برداشتن معادل دیه از مال جانی اول حق خود را استیفاء نماید لکن اگر وی مال کافی برای پرداخت خسارت نداشته باشد، ولی دم مقتول اول می‌تواند برای دریافت سهم خود سراغ کسی برود که حق ایشان را پایمال کرده است. از این رو تنها در این صورت است که برای ولی دم مقتول اول جواز عمل به اصول کلی مذکور ایجاد می‌شود.

۱-۱۰. فرض اول: قتل اول (عمد)، قتل دوم (عمد)

در صورتی که قتل اول و دوم به‌صورت عمدی رخ داده باشد و ولی دم اول بخواهد قصاص کند، در این صورت با توجه به اینکه حق قصاص برای وی اصیل محسوب می‌شود، وی می‌تواند جانی دوم را به‌صورت مستقیم قصاص نماید - که در پژوهشی دیگر اثبات شده است - ولی اگر وی نخواهد حق قصاص خود را اعمال کند و ولی دم مقتول دوم بخواهد قصاص نماید، در این صورت وی باید دیه را از مال خود به ولی دم مقتول اول بدهد. در صورتی که وی نیز نخواهد قصاص کند، چون حق قصاص وی عارضی است، در صورت دریافت دیه از جانی دوم، وی باید دیه را به ولی دم مقتول اول بپردازد.

۲-۱۰. فرض دوم: قتل اول (عمد)، قتل دوم (شبه‌عمد)

در فرض دوم با توجه به اینکه قتل اول عمدی است، حق ولی دم مقتول اول اصیل محسوب می‌شود و ولی دم مقتول اول می‌تواند جانی دوم را قصاص کند. لکن اگر وی نخواهد جانی را قصاص

نماید و به دیه رضایت دهد، در این صورت، چون قتل دوم نیز شبه عمدی است و حق ولی دم مقتول دوم نسبت به دیه اصیل محسوب می‌شود، در این صورت با توجه به تقدم حق ولی دم مقتول اول بر اخذ دیه به میزان یک دیه کامل از جانی دریافت و به وی داده می‌شود. مازاد بر یک دیه کامل قابل تصرف توسط ولی دم مقتول دوم می‌باشد. در صورتی که وی بخواهد جانی را عفو کند، باید از مال خود دیه ولی دم اول را بدهد.

۱۰-۳. فرض سوم: قتل اول (شبه عمدی)، قتل دوم (عمد)

در این فرض با عنایت به اینکه حق دیه برای ولی دم مقتول اول اصیل محسوب می‌شود، پس اگر ولی دم مقتول دوم بخواهد قصاص کند، باید دیه را در صورت عدم ماترک برای جانی اول، از مال خود به ولی دم مقتول اول بپردازد. اگر نخواهد قصاص نماید، ولی دم مقتول اول دیه خود را به صورت مستقیم از مال جانی دوم اخذ می‌کند.

۱۰-۴. فرض چهارم: قتل اول (شبه عمدی)، قتل دوم (شبه عمدی)

در چنین فرضی با توجه به اینکه حق هر دوی ولی دم بر اخذ دیه قرار می‌گیرد، حق ولی دم مقتول اول نسبت به اخذ دیه اصیل محسوب و بر مال جانی اول مستقر می‌شود؛ از این رو اگر وی مالی داشته باشد، ولی دم می‌تواند از مال او حق خود را دریافت کند؛ اما اگر جانی اول مالی نداشته باشد، وی می‌تواند از جانی دوم دیه دریافت نماید که در این صورت ولی دم مقتول دوم چیزی دریافت نمی‌کند، اما اگر وی بخواهد جانی را عفو نماید، ولی دم مقتول دوم می‌تواند دیه دریافت کند. سایر فروض دیگر مربوط به قتل در صورتی که قصاص ثابت نباشد، بر همین شرح است. بنابراین برای جلوگیری از اطاله کلام، از بحث آن دوری می‌ورزیم.

۱۱. ارزیابی نظریه انتقال حق قصاص و تداخل آن با موانع قصاص

به صورت کلی می‌توان گفت که برخی اسباب و علل به عنوان مانع اجرای حکم قصاص دانسته می‌شوند (ماده ۳۵۲ ق.م.ا) از جمله آن‌ها می‌توان به مسائلی همچون شرط بلوغ (ماده ۳۰۸ ق.م.ا)، عدم اراده مانند قتل ناشی از مستی (ماده ۳۰۷ ق.م.ا)، وجود شرط رابطه ابوت (ماده ۳۰۱ ق.م.ا)، شرط عدم تساوی در دین بین جانی و مجنی علیه یا صاحبان حق قصاص (ماده ۳۱۰ ق.م.ا) و عدم امکان تأمین تفاضل دیه (ماده ۴۲۸ ق.م.ا). در چنین مواردی و برخی موارد دیگر که حدود آن در فقه به درستی مشخص شده است، عملاً ولی دم نمی‌تواند قاتل را به جهت جنایتی که مرتکب شده است، قصاص کند (نجفی، ۱۴۳۲ق: ۴۴/۴۲؛ حسینی عاملی، بی تا: ۲۵/۱۱؛ فاضل هندی، ۱۴۰۵ق: ۴۵۵/۲؛ سبزواری، بی تا: ۶/۲۹). حال با این پیش فرض که نمی‌توان قاتل را قصاص کرد؛ وضعیت موجود در رابطه با امکان انتقال مجازات در صورت قتل جانی اول، نه تنها شامل فرض

غیر عمدی، بلکه شامل فروضی نیز می‌شود که در آن قتل به صورت عمدی به وقوع پیوسته، لکن امکان اجرای مجازات قصاص وجود ندارد و منتفی است. با این پیش فرض و با در نظر گرفتن اصول کلی که بیان شد، امکانی برای ولی دم مقتول اول و ولی دم مقتول دوم در اجرای قصاص وجود ندارد. از این رو حق ولی دم مقتول اول نسبت به دیه اصیل محسوب می‌شود؛ در نتیجه در صورت دریافت دیه توسط ولی دم مقتول دوم، وی باید آن را به ولی دم مقتول اول بازگرداند.

نتیجه گیری

با عنایت به آنچه که در این پژوهش مورد ارزیابی قرار گرفت، به نظر می‌رسد که در صورت قتل قاتل، فردی که مرتکب این امر شده است، با ارتکاب چنین رفتاری سبب «انتقال حق بر قصاص و دیه» برای ولی دم مقتول اول می‌شود؛ در نتیجه اگر ولی دم مقتول اول نتواند از اموال و دارایی قاتل اول، حق خود را استیفاء کند، در نهایت ایشان می‌تواند حق خود را از اموال جانی دوم اخذ نماید. علاوه بر اینکه مطابق دیدگاه آیت الله خامنه‌ای و مشهور فقهای معاصر مبنی بر ترکیه محسوب شدن دیه، دیه مقتول دوم که در اموال قاتل دوم وجود دارد، به عنوان ترکیه مقتول دوم بوده و از این رو حق دیه ولی دم اول، به عنوان دین در اولویت پرداخت از ترکیه قاتل اول خواهد بود. لکن در صورتی که ولی دم مقتول دوم بخواهد تقدم تحقق حق ولی دم مقتول اول بر اعمال مجازات نسبت به جانی دوم را مورد توجه قرار ندهد و او را قصاص کند، در این صورت وی از باب قاعده تلف که مبتنی بر نظریه «انتقال حق بر قصاص و دیه» به اثبات رسید و همچنین از باب غصب حق می‌بایست سهم ولی دم مقتول اول را از اموال خود بپردازد. با این وصف قول بر پذیرش دیه به عنوان یک حق برای تکیه بر چنین اندیشه‌ای لازم می‌نماید. همان گونه که ماده ۴۵۲ ق.م.ا. تصریح می‌کند که «دیه» حسب مورد حق شخصی مجنی علیه یا ولی دم است و احکام و آثار مسئولیت مدنی یا ضمان را دارد. ذمه مرتکب جز با پرداخت دیه، مصالحه، ابرا و تهاتر، بری نمی‌گردد. پس با پذیرش برتری و اولویت حق ولی دم مقتول اول در اخذ دیه نسبت به ولی دم مقتول دوم با لحاظ این امر که دایره شمول این حق زمانی ممکن و مقدور است که اموال جانی اول برای استیفاء دیه توسط ولی دم مقتول اول کافی نبوده باشد، چه در غیر این صورت چون ولی دم مقتول اول امکان استیفاء حق خود را از این اموال دارد، فرض انتقال حق بر مجازات منتفی خواهد بود؛ بنابراین دیه دریافتی از قاتل دوم متعلق به ولی دم مقتول اول خواهد بود. بنابراین مطابق پژوهش انجام شده پیشنهاد می‌شود؛ قانون‌گذار تبصره‌ای به ماده ۴۷۴ ق.م.ا اضافه کند به این قرار که: «در جنایت عمد و شبه‌عمدی، در صورتی که به دلیل قتل به مرتکب دسترسی نباشد، دیه از مال و دیه‌ای که به او تعلق یافته، گرفته می‌شود و در صورت اجرای قصاص از جانب ولی مقتول دوم و عدم وجود مال برای مرتکب، دیه برعهده ولی مقتول دوم خواهد بود».

منابع

۱. آل طه، سیدهاشم؛ حاجی‌آبادی، احمد (۱۳۹۷). «تأملی در نظریه تعیینی بودن حق قصاص در قتل عمد» مجله: پژوهش‌های فقهی. ۱۴ (۴): ۷۹۹-۸۱۹.
۲. اسدی، بهنام. (۱۳۹۷). «اتلاف حکمی و موضوعی در حقوق ایران». قانون یار، (۸): ۵۵۵-۵۷۷.
۳. احمری، حسین؛ کریمی، ابراهیم (۱۳۹۶). «تأثیر رضایت جانی در پرداخت فاضل دیه (نقدی بر ماده ۳۶۰ ق.م.ا)». مطالعات فقه و حقوق اسلامی. ۹ (۱۶): ۵۳-۸۸.
۴. بهمنی، محمد؛ شانای، مالک‌نژاد (۱۳۹۱). «جنبه‌های تنبیهی مسئولیت ناشی از غضب». تحقیقات حقوق تطبیقی ایران و بین‌الملل. (۵) ۱۷: ۲۷-۵۸.
۵. حسینی عاملی، سیدمحمدجواد (بی‌تا). مفتاح الکرامه، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی (بی‌تا). جلد دوم رساله آموزشی. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای.
۷. خداداده، منیژه؛ الهیان، مجتبی (۱۳۹۶). «ممکن‌الحصول و صدق اتلاف». مطالعات علوم اجتماعی. ۳ (۱): ۹-۱.
۸. خمینی، سید روح‌الله (بی‌تا). تحریر الوسیله. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۹. رحمانی محمد (۱۳۷۶). قواعد فقهی (۵) «قاعده اتلاف». فقه اهل‌البيت (ع). (۱۱ و ۱۲): ۸۲-۹۵.
۱۰. الزَّحَلِيَّيْ أ.د. وَهَبِيَّةُ (بی‌تا). الفقه الإسلامي وأدلته. دمشق: دارالفکر. الطبعة الثانیة عشرة.
۱۱. ساداتی، سید محمد مهدی؛ صباحی، محمدصادق (۱۴۰۱). «امکان‌سنجی رجوع عاقله به جانی در فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی». مجله مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذاهب. ۵ (۹): ۱۲۸-۱۵۱.
۱۲. سبزواری، سید عبدالاعلی (بی‌تا). مذهب الاحکام فی بیان حلال و الحرام. قم: دارالتفسیر.
۱۳. شریفی، علی؛ حاجی‌آبادی، احمد (۱۴۰۰). «کاوشی نو در ماهیت دیه از منظر فقه اسلامی». مجله: پژوهش‌های فقهی. ۱۷ (۲): ۳۵۷-۳۸۲.
۱۴. شمس‌ناتری، محمدابراهیم؛ کلانتری، حمیدرضا (۱۳۸۸). «سقوط مجازات قصاص به سبب تملک حق قصاص». فقه و اصول، (۸۲): ۷۱-۹۷.
۱۵. شهید اول (۱۳۸۸). لمعه دمشقیه. ترجمه شیروانی. بیروت: نشر دارالفکر. چاپ سی‌وهفتم.
۱۶. شهیدثانی، زین‌الدین الجبعی العاملی (۱۳۶۵). شرح لمعه دمشقیه. قم: ناشر: مکتب الاعلام الاسلامی. چاپ دوم. دو جلدی.
۱۷. شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۸). قم: قدس محمدی.
۱۸. شیخ طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ق). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۹. صافی گلپایگانی، لطف‌الله. (۱۳۸۵). جامع الاحکام. قم: دفتر تنظیم و نشر آثار آیت‌الله صافی گلپایگانی.
۲۰. غضنفری، علی؛ محمد، نبیل‌آغا (۱۳۹۳). «عفو از قصاص در متون فقهی مذاهب اسلامی». مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی. ۹ (۳۶): ۵۸-۶۹.
۲۱. فاضل‌هندی (۱۴۰۵ق). کشف‌الثام. قم: منشورات مرعشی نجفی.
۲۲. فصیحی‌زاده، علیرضا؛ سمیه، سعیدی (۱۳۹۵). «تحلیل انتقادی جایگاه «دیه» براساس ترتیب عقلانی روش‌های جبران خسارت». مطالعات فقه و حقوق اسلامی. ۸ (۱۵): ۲۲۵-۲۴۶.

۲۳. مختاری، زهرا؛ هاشمی‌خانعباسی، سیدعلی (۱۳۹۷). «بررسی نظریه کیفر قصاص در فقه و حقوق با استناد به آیات قصاص». فقه و تاریخ تمدن، ۵۵: ۱۰۹-۱۲۴.
۲۴. مرادی، حسن (۱۳۹۶). «تبدیل قصاص در حقوق کیفری ایران». حقوق کیفری، ۶ (۲۱): ۷۳-۱۱۴.
۲۵. محقق‌حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۹). شرایع الاسلام فی المسائل الحلال والحرام. تهران: چاپ صادق شیرازی.
۲۶. محقق‌حلی، جعفر بن حسن (۱۴۱۰ق). المختصر النافع. تهران: مؤسسه البعثه.
۲۷. ملکی، فائزه؛ حائری، محمدحسن؛ فغعلی، محمدتقی (۱۳۹۱). «پژوهشی در سیر تاریخی تنقیح مناط در فقه امامیه». مطالعات اسلامی فقه و اصول، ۴۴ (۹۱): ۱۶۹-۱۴۳.
۲۸. میرمدرس، سید موسی (۱۳۹۲). «مفهوم و ماهیت دیه از منظر فقه و حقوق اسلامی». کاوشی نو در فقه اسلامی، ۲۰ (۷۷): ۲۴-۵۲.
۲۹. نخعی، الهه؛ کیخا، محمدرضا (۱۳۹۹). «تحلیل حق اولیاء دم در فرض کشته شدن عمدی قاتل». مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۵۳ (۱): ۱۹۵-۲۱۲.
۳۰. نجفی، محمدحسن (۱۴۳۲ق). جواهرالکلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی. چاپ هفتم.
۳۱. نقدی‌دورباطی، مریم؛ حسینی، منصوره (۱۳۹۷). «بررسی فقهی موانع قصاص نفس در حقوق موضوعه ایران و کشورهای اسلامی». کنفرانس ملی اندیشه‌های نوین و خلاق در مدیریت. حسابداری، مطالعات حقوقی و اجتماعی. زیر نظر دانشگاه آزاد اسلامی واحد زرقان و مؤسسه آموزش عالی علامه خویی. دوره نخست.
۳۲. وزیری، مجید؛ براتی، مهدی (۱۳۹۵). «قاعده وزر در آثار مجازات». تحقیقات جدید در علوم انسانی. سال دوم، (۳): ۸۳-۹۸.